

A VALLÁS FEJLŐDÉSE.

Az előbbi részben próbáltuk nagy vonásokban vázolni azt a folyamatot, mely a lélektani és anthropologiai kutatások szerint és ezeknek következtetése szerint valószínűleg lejátszódott az emberré levés kezdetén. Azt mondtuk, hogy sem történelmi, sem archeologiai adataink nincsenek, melyeket összeállítva a vallás eredetéről egy biztos beszámolót adhatnánk, mindamellett azonban úgy hisszük, hogy az okoskodások nem voltak egészen alaptalanok s ha teljes bizonyosságot nyújtani nem is tudnak, mindenesetre egy valószínű képet adtak azokról a körülményekről, melyekben az ember vallása kezdődhetett s reámutatnak azokra a tényezőkre, melyek közrejátszódtak a vallás kialakulásában. További feladatunk most az, hogy ennél még vázlatosabban egy rövid szemléltetőt adjunk arról, hogy hogyan fejlődött ez a bizonyos lelki tünet, melyet mi vallásnak nevezünk, s mik voltak a külső tényezők, melyek a változásokat elkerülhetetlenül magukkal

hozták. Ennek a fejlődési folyamatnak részletes tanulmányozása nemcsak érdekes, nemcsak történelmi értékkel bíró adáthalmozás. Érdekeségénél és történelmi értékénél sokkal fontosabb az a jellegzetes érteke, mely világosan elénkbe tárja, hogy a vallást illetőleg két dolgot kell megjegyeznünk. Nem mintha a vallást már most meg akarnók határozni, de most a következő sorok megértésél világosabbá teszi, ha egy néhány sort idézünk: „A vallás meghatározható szubjektív és objektív úton. Szubjektíve a vallás egy vagy több személyes erőtlől való függés tudata, olyan személyes erőktől, mellyel az ember kölcsönös viszonyban van. Objektíve a vallás azoknak a külső cselekvéseknek összessége, melyek a függésérzet kifejezés módjai: „Úgy mint imádság, áldozat, szentségek, szertartások stb.“¹⁾)

Az a vázlatos bemutatás, melyet a következőkben adni fogunk, tisztán elénkbe tárja a vallás ez idézetben jelzett kétoldalúságát. A vallást, mint benső érzelmet, mint az egyén benső lelki tapasztalatait s aztán mint összességét azon külső dolgoknak, melyek a benső eleven, de láthatatlan érzelmek látható megnyilvánulásai. A történelmi fejlődésben a vallás

¹⁾ Schmidt: „A vallás eredete és fejlődése“. 2 l.

mindkét oldala mind a belső, mind a külső vonatkozása változik. Azonban a két változás között lényeges különbség van. Az a benső, lelki tapasztalat, melyet a legkezdetlegesebb emberben is már láthattunk, az idők folyamával tulajdonképpen örökké változatlanul marad. Az ember, a „természetfeletti“-t mindig érzi, mindig tapasztalja s a változás csak abban áll, hogy a mint a tudás, az általános tapasztalat bővül, aszerint a vallásos érzés is mélyül és tisztul, de ami benne élő, eredeti és alapvető az a fejlődés különböző változásain keresztül is úgyszólván változatlanul marad. Ezt legjobban talán úgy érthetjük meg, ha az ember fejlődésére gondolunk. Arra a fejlődésre, mely még az anyaméhben elkezdődik s mely 70–80–90 vagy több éven keresztül változik. Az öreg emberben „az élet“ ugyanaz, a mi csecsemő korában volt. Az az eleven valami, mely végigvonul az ifjú éveken, a férfi az idős koron s hitünk szerint a testi halál után is tovább él, mindig megmarad „élet“-nek. Amit mi változásnak nevezünk, az nem más, mint ugyanannak az „élet“-nek, élő csirának bonyolultabbá levése, mélyülése, mely a külső, kézzelfogható testrészek és alakulatok és életszokások állandó változásában jut kifejezésre. Ezt tapasztaljuk a vallás

benső, lényeges természeténél is. A külső formák lévén a benső tartalom megfelelő megnyilvánulásai, annak megfelelően arányosan változnak. Azonban ez az arányos változás nem megy olyan simán, mint, ahogy azt első pillanatra gondolnók. A vallás külső megnyilatkozásainak meg van az a jellegzetes természetük, hogy kevesebb közük van az egyéni lélekhez, mint magának a vallásos hitnek és érzelemnek — ezek inkább a társadalomnak, mint olyanak szüleményei s a mit egy társadalom csinál és épít az nem könnyen változtatható. Az ilyen építmények a konzervatívizmus, a multhoz való ragaszkodás bélyegét viselik magukon. Azonban ennek ellenére a fejlődésre teljesen elkészült benső érzelem, tudás, hit és akarat mindig megtalálja a módját a külsők megváltoztatására s ha áldozatok árán is, keresztül viszi (reformációk). E fejlődésben és változásban kitűnik az, hogy tulajdonképpen minden attól függ, minden azon áll, vagy esik, hogy mi van bent a lélekben. A külső megnyilatkozások másodrendűsége, kevésbé lényegessége nyilvánvaló s így a benső tartalom érdekében feltétlen változásoknak kell alávetnie magát.

A vallás fejlődésének kimutatása nem könnyű dolog, egyellen vallás sem hajlandó el-

ismerni, hogy alacsonyabb az álláspontja, a fel fogása, mint a másoknak, azonban, amint láttuk, a vallásfilozófia észre vesz, felfedez egy bizonyos állandó, de lassu emelkedést, haladást, lényegbeli fejlődést a vallást illetőleg. Hogy az egyes vallásokat ismertessük szükségünk van egy elvre, melynél fogva értékeljük, azokat s megfelelő osztályba sorozzuk a fejlődés kimutatásánál.

A XVIII. században és azelőtt a vallások osztályozása nem igen volt probléma. Az „igaz” és „hamis” vallások felosztása úgy az ortodox, keresztény, mint a szélsőséges racionalista szempontjából elégséges volt. Hegel volt az első, ki a XIX. század első felében többé-kevésbé tudományos felosztást megpróbált, de az ő felosztása, melyet most szükségtelennek látunk részletezni — filozófiai gondolkozásának előitéleteit inkább magán viseli, mint a történelmi tények önzetten feldolgozását. Egy sokkal későbbi vallásfilozófus Siebeck¹⁾ a vallásokat felosztja „primitív vallások, erkölcsi vallások és megváltó vallásokra”. Azonban egy ilyen felosztás nem igen szerencsés. A vonal, melyet az író az egyes nevezett vallás-csoportok közé szeretne huzni, nem egészen tiszta. Tiele a hol-

¹⁾ Galloway : Vallásfilozófia 88 l.

land theologus a „Vallások története” című könyvében egy általánosabb osztályozást fogadott el (természeti és erkölcsi vallások). Elméletben lehet, hogy egy ilyen felosztás megállhat, de gyakorlatban nem tudjuk itt sem nagyobb hibák elkövetése nélkül tisztán meghuzni a választó vonalat. Ennél világosabb, de tulajdonképpen nem felosztás az, amit Phleiderer csinál. A helyett, hogy a vallásokat lényegük, tulajdonképpeni természetük szerint osztályozná és tárgyalná, az ugynevezett ethnologiai felosztást követi, amelyet ugyanakkor igyekszik kronologikusan összeállítani (kinai, egyiptomi, babilonai, perzsa, indiai, görög, zsidó, keresztény és mohamedán). A módszer amint magának Phleiderernek művében is észrevehető nem kielégítő. Tudjuk, hogy sem a kinai, sem az indiai vallásoknál például nem tudunk egy jellegzetes, egységesítő vonást felmutatni. Saját könyvét sem tudja az ígért felosztás szerint összeállítani. Egy ilyen felosztás mindenesetre kényelmes, de nem ad általános képet s a mi a legfontosabb a vallás lényegének általánosan emelkedő folyamatát nem tudja kidomborítani. Ezen elsorolt módszereknél szerencsésebb s lehetőleg minden szempontot magában foglaló a T. H. Robinson nem rég megjelent könyvében¹⁾

¹⁾ „A vallások története.” 1926.

található módszer. Itt a kronologikus sorrend mellett megkapjuk a vallás lényegbeli tulajdonságainak osztályozását is (Animismus előtti vallás, aninizmus, politeizmus, filozófiai vallások monotheizmus). Hajlandók volnánk egy ilyen felosztást követve vázolni a vallások felosztását, de ilyen részletességre most nincs alkalmunk. Egy általános kép megrajzolása szempontjából elégségesnek látunk egy másik, sok tekintetben szerényebb, de bizonyos szempontból nehezebb felosztást követni. Phleiderer mielőtt említett, felosztása alapján kidolgozáshoz kezd, megemlíti, hogy a vallások kiterjedésük szerinti felosztása is lehetséges. E szerint vannak *törzsi, nemzeti és egyetemes* vallások. E felosztás tulajdonképpen mindenik előbb említett felosztást magába foglalja s meg van az az előnye is, hogy a jellegzetes vonásokat is kidomborítja. E felosztás az emberiség történelmi fejlődése alapján próbálja a vallás fejlődését megvilágítani s a mellett, hogy ethnologiai jellegét megőrzi, megmarad olyan módszernek, mely a vallás benső kialakulására is nagy gondot fordít. E felosztás azon a nem tisztán feltévésszerű történelmi tényen épül fel, hogy a vallásos öntudat kifejlődésében két kritikus pont volt: A törzsi vallásnak nemzeti vallássá való

átalakulása s a nemzeti vallásnak egyetemessé való kinövése. Amit már a vallás kezdetleges előállításának tárgyalásánál megjegyeztünk, az teljesen társadalmi megnyilatkozás. Ez a felosztás tehát a vallás ezen jellegéből indul ki s számol be azokról a változásokról, melyeket fejlődésnek nevezünk, megjelölve ezzel azt, hogy a vallás nem egy helyben mozgó valami, hanem állandó elmélkedést mutató élettartalom.

Törzsi vallások.

Amíg a vallás eredetének tárgyalásánál reá voltunk szorulva a lélektani és antropologiai adatokon felépülő filozófiai következtetésekre, addig a törzsi vallásokat illetőleg már valami olyan ténnyel állunk szemben, melyet szemtől szemben szemlélhetünk, mert ezek nem csak voltak, hanem vannak. Ha az előbb egyes pontok tárgyalásánál hasznát is vettük a jelenben élő vad törzsek között talált szokásoknak, azokat csak mint visszamagyarázó példákat használtuk.

A törzsi vallások tárgyalását tehát megkönnyítik, azok az élőhitek és ceremóniák, melyek még mindig használatban vannak azok között a törzsek között, melyeket általában „civilizálat-

lan" törzseknek neveztünk. Ilyenek Afrika, Ausztrália, Dél-Amerika egyes törzei. Emellett azonban a vallás törzsi jellegének kimutatásánál segítségünkre vannak azok a híffelfogások és szertartási szokások, melyek a fejlettebb vallásokat még most is sokfelé jellemzik s melyek egy alacsonyabb kultúra és vallás maradványai.

Azért, hogy az életet könnyebben élhesse az ember kis csoportokba gyűlt össze. E csoportosulást azonban úgy elképzelnünk nem lehet, hogy egy néhány nyomorusággal küzdő s a vadálatok félelmétől rettegésben élő ember elpanaszolta egymásnak nehézségeit s aztán egy kis tanácskozás után elhatározták, hogy egy kis törzset fognak alkotni s közös erővel fognak a vadak s más ellenség ellen küzdeni és életüket fenntartani. A törzsalakulás folyamata nem máról holnapra történt s létrejövésében mesterséges tényezők nem játszottak közre. A törzs természetesen nőtt ki a családból. Az egy családból származók, egymásmellé telepedvén le, évek, évtizedek esetleg századok után egy önálló törzset alkottak. Azok a vadnépek kik még ma is ilyen társadalmi forma jogait és kötelességeit élvezik, keveset tudnak mondani törzsük történelméről. Szerintünk az „mindig úgy volt” s így kialakulására csak észszerű következtetések-

kel tudunk rá mutatni s hogy az egész emberiség történetét megérthessük, ilyen következtésekre szükségünk van. A természetes történelmi fejlődés során valószínű minden ma létező művelt emberfaj átment egy ilyen törzsi állapoton.

A megelőző fejezetben láttuk azt, hogy mik lehettek azok a természeti tényezők, amelyek a kezdetleges ember elméjére olyan hatással voltak, hogy az „a borzalom, a csodálat és kíváncsiság” bonyolult érzéseivel válaszolt rájuk. Ezt a bonyolult érzést ha nem is tudjuk egészen megérteni minden nagyobb kételkedés nélkül a vallás csirájának nevezzük, melyből a kezdetleges ember olyan cselekvései fakadtak melyekkel az „érthetetlen”, „természet fölötti” valamit közelítette s melyekkel azzal a „csodás hatalommal” akart viszonyt létesíteni. Biztosra nem tudjuk, de a mai példák arra engednek következtetni, hogy ez az ösztönszerű életszükségletből származó viszony keresés két egymástól sok tekintetben különböző formában jutott kifejezésre. Az egyik a „vallás”, a másik a babona megnyilvánulása, a „varázslás”. Minden különbség ellenére azonban az a vallás, melyet ilyen módon kaphatunk nem tiszta vallás s különböző más elemekkel keverve fordul elő.

Megjegyeztük, hogy a Taylor által ajánlott

vallásmeghatározás nem jelentette a legprimitívebb fokot, azonban a törzsi vallások tárgyalásánál az Ő elgondolását több figyelemre kell méltatni. Indiában és Kinában a hivatalos vallások, az egyetemes érvényre jutott vallások mellett nagy számmal találhatunk olyan törzsi állapotban élő népeket, kiknek vallása animisztikus. Ezen vallás „szellemei”, „Istenei” különböző természetűek s nem is igen lehet egységesítő vonásokat találni bennök. P. Robinson azt hiszi azonban, hogy az animizmusban található ilyen szellemek 3 csoportba oszthatók: ¹⁾ „a levegő szellemei, a föld szellemei és a halottak szellemei.” Ezek valóban mind megtalálhatók a különböző törzseknél. Némely törzseknél bizonyos fajta szellemek túlnyomó többségben vannak; így azoknál a kínai törzseknél, melyeket a később előálló Buddhizmus és Confucianizmus nem törte össze az ősimádást s így „a halottak szellemét” nagy mennyiségben találjuk. A „levegő szellemei” az időjárást irányítják. A „föld szellemei” a földművelés s az ezzel kapcsolatos dolgok fölött uralkodnak. A szellemek és az imádók közötti viszony bizonyos ünnepekben nyilvánul meg. Pl. az őszi gyümölcszedés, az aratás eleje, az aratás vége.

¹⁾ „A vallások története” 5 l.

Ezekon kívül azonban sok olyan története volt az életnek, melyek természetüknél fogva közel kényszerítették, vagy hívták a törzs lakóit a „Szellemekhez”. Az animizmus egy bizonyos megjelenésében azt a látszatot kelti, hogy a szellemeket megközelíteni nemcsak nem tanácsos, hanem egyáltalán veszedelmes is. Azoknak hatalmas ereje s sokszor a természetben való hangoz megnyilatkozása két, a törzsi vallásra nézve jellegzetes ritust alakítottak ki. Egyik az *áldozat*, a másik az *imádság*. Az áldozat fogalmában volt valami ami a „szellemeket” kibékíteni akarta s mert a fejlődés ezen fokán az „étel” az, amelynek legnagyobb értéke van, a törzs egyes alkalmakkor ezt áldoz fel. Ez az egyetlen forma, mellyel a törzs jóakarátát és békés szándékát kitudja fejezni. Ez nagyon sokszor egy „vendégség” formájában nyilatkozott meg, mely vendégségben úgy a szellemek, mint az áldozók résztvettek. Ezzel a gondolattal hasonlóak azok az animizmushoz számítható törzsi szokások, melyeket az Antropologusok „Totemizmusnak” neveznek. „Totem” lehet egy kedvenc állat, vagy állatfaj, egy növény, vagy növényfaj. Az illető Totem a törzs őséneke mondatik s így különös tisztelet illeti meg. A Totemmel való bánásmód nagyon érthetetlen. Némelykor a Totem olyan

szent, „Tabu“, hogy azt nem szabad megölni s különösen nem megenni. Más esetben pedig a legünnepélyesebb aktus az, amikor a Totemet fogyasztja el a törzs. Mindazonáltal a Totem szentsége ellenére sem Isten. „Tévedés a Totemet úgy *fogni fel*, mint a mely az imádás tárgya“¹⁾ s így nem szabad féligmeddig érthetetlen törzsi szokást magával a vallással összetéveszteni. Ez tisztán az áldozás ceremóniájához lévén hasonló, megemlítettük.

Az áldozat egy másik formája az „ajándék“-adás az istenségnek, mely szintén jóakaratot kíván kifejezni s mely a vallásos gondolkodás azon fokán kezdődhetett, amikor az ember rájött arra, hogy az „Istenek adnak“

Az Istenséghez való közeledés másik formája az imádság. Az emberi érzelmeket rendező hangok és ösztönös felkiáltások kísérik s ezekben a felkiáltásokban az imádság csirájá-megtalálhatjuk. „Az imádság megelőzte a rendszerezett beszéd megjelenését s annak eredete ott keresendő abban a borzalom érzésben, melyet a „szokatlan“ a „rendkívüli“ jelenlétében érzett a primitív ember“²⁾.

¹⁾ Pringle Pattison: „A vallás filozófiája“ 36 l.

²⁾ Alexander Hodge: „Az imádság lélektana“ (1931) 57 l.

„Az ember a vágyak martaléka és a vágyak nyers állapotban levő imádságok. Az ember levegőt, világosságot, italt, ételt, tudást és szeretetet óhajt és kíván. Ezek a vágyak pedig önludatlan imádságok, melyek hasonlóak az oroszánok ordításához, melyek a széles sívtagokban az Istenhez ordítanak ételért. Elvitat-hatatlán, hogy az ember vágyak teremtménye s így imádságra termett lény, az imádság emberi, olyan emberi, mint a vágy“¹⁾. Á mint látszik tehát ezekből az idézetekből az imádság szorosan hozzátartozik az ember földi életéhez s ennek az életnek éppen a szívét képezi. Az imádság éppen úgy különbözik a varázslás alkalmával mormolt érthetetlen szavaktól, mint a vallás a varázslástól. Az imádság egy határozott „valamihez“ szól, mely nagynak és hatalmasnak van felfogva s melynek segítségére — az imádkozó úgy hiszi — számíthat. Mindenesetre a törzsi fokon az imádság is ott áll, ahol az ember gondolkodása: a fizikai szükségletek az egyedüli fontosak. Semmi erkölcsi vonatkozást benne megtalálni nem lehet. Egy néhány imádság forma különben többet mond (A kezdetleges ember hite szerint kérni sem kell, csak a kívánt dolgot ismételtetni az Istenség jelenlété-

¹⁾ Jordan: „A vallás rövid lélektana“. 19 l.

ben s az megadja). „Tehén — gyermekek” „a mi házuk népe”. „jó egészséget és szerencsét”. stb. mind rövid imádság formák, melyek minden további nélkül megjelölik a kívánságot. Ezek mellett azonban találunk más formákat is. „Sajnálj engem — mondta a vörös indián — én nagyon szerencsétlen vagyok, adj nekem a mire szükségem van, adj nekem sikert az ellenségeimmel szemben. Segíts, hogy szerezhsek lovakat, hadd, hogy éljek, ne adj betegséget reám, segíts, hogy az ellenséget kapjam meg s öljek meg sokat belőlük”. Vagy a pápua imádsága: „itt van valami étel számodra — add meg — és ennek fejében légy kedves hozzánk”¹⁾).

Ezek az imádságok, ha nem is feltétlen a törzs szempontjából vannak intézve, olyanok, melyekben a család imádkozik, még akkor is, ha egyes számban vannak mondva. A fejlett vallásos életben az „egyén” áll szemtől szemben a személyesnek képzelt Istennel, kezdetben azonban a vallás teljesen társadalmi jellegű volt s nem az egyén és Isten áll egymással szemben, hanem a közösség, a törzs és istenei. Roberston Smith 1889-ben az első volt, ki a vallás ilyen feltétlenül társadalmi jellegéről

¹⁾ Taylor: „Primitiv Kultura” (II. kötet) 364 l.

meg volt győződve¹⁾ s ezt a meggyőződést későbbi anthropologusok kutatásai csak alátámasztották. Az ember csak mindig úgy létezett, mint a törzs egy tagja — a melybe vér szerint tartozott s mely vérszerinti tartozásban ő bizott és hitt. Ez volt az ő kis világa, melyet annak ősi istenei tartottak össze úgy, hogy az vár volt ellenségeivel szemben. Az istenei időtlen-idők-től őrzik a törzset s ha szigorúak, haragosak is olykor, hozzájuk bizalommal fordul a törzs. Az egyénnek még nincs független létezése, minden cselekedete, gondolata, érzése a törzse szokásaival, törvényeivel van összhangban s ezeknek a törvényeknek tekintélyében habozás nélkül hitt az egyén. Ezen a fokon az ember inkább „törzsember”, mint ember. A vallás, melyet gyakorolt, az áldozatok, az imádságok, a temetési ceremóniák s más ünnepek szorosán a törzshöz tartoztak s ezek a törzs istenei előtt bonyolódtak le. Minden törzsnek más és más szokása, vallása és istenei voltak. Egy idegen törzsbe menni annyit jelentett, mint idegen Isteneket szolgálni.

A mint láttuk a törzsi fokon található istenségek, ha rendszert is lehet kiolvasni köztük, nem voltak határozott egyéniségek. Ott lak-

¹⁾ „A Semiták vallása”. 54 l.

tak a törzs környezetében, amikor valaki a törzs földrajzi területétől messzebb távozott, bizonytalan érzés fogta el. Ezek a „szellemek“ az emberektől abban különböznek csupán, hogy hatalmasabbak s van valami bennük ami „misztikus“. A törzs maga igen szűk látókörű, konzervatív, maradi természetű ahhoz, hogy az egyén öntudatra tudjon benne ébredni s egy magasabb és tisztább világot tudjon látni. A múlt maradványa, az ősök hagyománya, mely körül-büvölte a törzset minden benső növekedésének útját vágta s fejlődést csak úgy lehet várni, ha maga a törzs felbomlik, ha határait kiszélesíti s így tagjainak látó és gondolkodó körét kitágítja. A fejlődésre való képesség a vallást illetőleg meg van benne, hiszen a szellemeknek, mint a természeti tárgyaktól függetlenül élő lényeknek fogalma egy magasabb gondolat állapot. Ezek a szellemek a világban élnek, de nem azonosak a kövekkel, bokrokkal stb. Taylor szerint igaz, hogy az aninizmusból hiányzik az az erkölcsi elem, mely a művelt, modern elmében a vallás főrugója s igaz, hogy az erkölcsiség kifejlődéséhez egy határozott egyéniséghez van szükség, azonban az a lojálitás, melyet a törzsember a törzs szokásaival szemben tanusított, azoknak a „tabu“-knak, melyek a val-

lások vonatkozású tárgyakat egy magasabb színvonalra emelve elkülönítették, tiszteletben való tartása, az erkölcsiségnek tulajdonképpen kezdetleges elemei. Ezek már szabályok, normák, amiknek a közösség, az egész érdeke szempontjából az egyén alá vetette magát. Ez a szellemi haladás első lépcsője s magában foglalja a testvériség alacsony fokú elgondolását.

Nemzeti vallások.

Nyilvánvaló hogy a lassan fejlődni induló vallásos érzület a törzs szokásainak rabja volt s észrevehetőbb haladás, — amint már jeleztük — csak akkor várható, ha a szüklátó kör kitágul. A nemzeti fokon szélesedett gondolat kör a többet látás jellemzi az emberi közösséget s mivel itt az egyénnek kezd értéke is lenni, a vallás szellemi tartalma is mélyül.

A törzsi életet egy állandó küzdelem jellemezte. A létért való elkeseredett harc mellett még az állandóan jelentkező ellenségek is ott voltak. Minden perce és minden napja, tehát minden ideje le van foglalva s így magasabb, szellemibb életet kezdeni a törzs tagja nem tudott. Mielőtt az ember az általános fejlődésre gondolhatott, szüksége volt arra, hogy állandó-

sítsa a mindennapi élet szükségéit. A kezdetleges fokon az ember elege a vadászat és halászat eredményeiből s vad gyümölcsök gyűjtéseiből került ki. Az ember haladásában tehát egy határozott lépés volt az, amikor vadállatokat szelidíteni megtanult s amikor azokat saját céljaira felhasználta. A nomád fokon, amikor az állattenyésztés volt a főfoglalkozás az élet kevésbé bizonytalan. A nomád élethez azonban terület kellett, több, mint a mennyit a törzs eddig használt. A régi, kötött törzsi szabályok, melyek bizonyos napi ceremóniákat írtak elő, lehetetlenek voltak azok számára, kik legeltetni messze eljártak.

A tulajdonképpeni kulturális fejlődés és határozott szellemi haladás azonban csak akkor észlelhető, amikor a földművelés mesterségét, a nomád messzi vidékeket járni kénytelen, állattenyésztő ember megtanulta. Amikor eledelét a lakása körül elterülő föld áldásaiból megszerezhetette már több szabad ideje volt, mint bármikor ezelőtt. Megszabadult az állandó étel gondolatától, mely előbb minden lépését behálózta. Több ideje volt önmagára, életére s annak magasabb lehetőségeire gondolni. Ez a haladó állapot a vallás szempontjából szintén haladást jelentett.

De lássuk, hogyan lett a törzsből, vagy törzsekből nemzet?

A törzs konzervatív ösztönei és sokoldalú egyéni érdekei ellene szólnak minden olyan elméletnek, melyek a nemzet létrejöttében több törzsnek önkéntes egyesülését látják. Amit azonban egy szentesített szokás önkénye megtagad, azt megvalósítja a külső szükségesség és kényszer. Szomszédos törzsek gyakran kényszerültek arra, hogy egyesüljenek egy mindent elseperni akaró hatalmasabb törzs ellen, mely közös ellenségnek bizonyult. És ami először csak tisztán anyagi alapon való, szükség sugalta barátság volt, később tartósabb kötelék lett, úgy anyyira, hogy egy nagyobb, hatalmasabb törzs kezdett kialakulni, mely törzset mi most már nemzetnek nevezünk. Az is több esetben megtörtént, hogy egyes törzsek leigázták szomszédaikat s így kényszer közösség alakult ki, mely végre is természeteessé lett. Az egyesült és már nemzetet alkotó törzsek, népek életében egy új, egy friss vallás nem tudott pillanatszerűleg gyorsan előállani. Az egyes törzsek ösztöneiknél fogva ragaszkodtak a maguk szokásaihoz, mind addig, míg az új, a szélesedett társadalmi rendben, mint valamennyire külön egység élhettek. Azonban a mint az egyes különböző törzsi „szel-

szellemek“ „Istenségek“ és ezekkel kapcsolatos vallási ceremóniák egymás mellé kerültek, egy természetes beolvadás, átalakulás megindult. A győző törzsek „Istenei“ előnyben részesültek, mert maga a győzelem tanúság arra, hogy az Istenek hatalmasabbak s így több tiszteletet érdemelnek, mint a többiek. Emellett azonban sokkal számottevőbb tényezők is voltak, melyek a törzsi vallásokat nemzeti vallásá öntétték át. Egy nemzeti öntudat kialakulása az új viszonyok között nem sokat késett. Ez az öntudat új vágyakat, új ideálokat termelt s ezek meghozták az az új vallási formát is, mely egy nemzet fejlettebb lelki és értelmi szükségleteinek megfelelt. A törzsi animizmusa, „határozatlan szellemekben való hite“ nem volt elégséges ahhoz, hogy a nemzet megváltozott lelkületét kielégítse. A régi törzsi szellemek helyhez kötött istenségek voltak. A nemzet kialakulásának folyamata pedig az embereket új vidékekkel, más földekkel ismerlette meg. Határozottabb, egyénibb, messzebbható istenek kellettek. Azonban a képzelet nem tudott isteneket elővarázsolni, melyek aztán a régieket megváltozott körülményekben pótolhassák. Ilyen mesterséges vallás életképtelen lett volna.

Igaz fejlődés nincs a régi és az új között folytonosság nélkül és ha a vallás élni akart

magasabb formái az alacsonyabbakból kellett kinőjön. Galloway úgy gondolja, hogy a törzsi vallásból a nemzeti vallásba való átmenet az animizmusnak a polyteizmusba való átmenete¹⁾ Robinson szerint e két történelmi vallásalakulat között még egy másikat egy átmeneti fokot is meglehet különböztetni. Ez a „polydaemonizmus“²⁾ az animizmus, amint láttuk, olyan szellemekben való hit, melyek személyesek ugyan, de nincs egyéniségük. Az átmenet erről a vallásos fokról a politeizmusra, hol az egyes isteneknek határozott tulajdonságuk és egyéniségük van Robinson szerint egy polydaemonisztikus formában történt. Kánaán őslakói között találunk bizonyos bőséget biztosító szellemeket, melyeket a nép imád s melyeknek „Baal“ nevet, ad. Ezek tényleg egyéni neveiknél fogva egymástól megkülönböztethetők, azonban minden helynek és minden környéknek „Baalja“ volt. Ez egy lépés, mely az animizmustól a politeizmushoz vezet. Hogy ez az átmenetinek mondott vallásforma mind az animizmustól, mind a politeizmustól különbözik elvitathatatlan. A politeisztikus fokon az imádás tárgyai külön, másnevű és faju istenségek vol-

¹⁾ U. o. 113 l.

²⁾ U. o. 57 l.

tak. Feltevésünk szerint tehát törzsi vallásnak nemzetivé átalakulása ilyen folyamatok szerint történt. Vagyis azok a természet erőit személyesítő hatalmak, melyek a törzsi fokon ismeretek voltak (nap, hold, tűz, víz, szél stb.) s melyek több, kevesebb hasonlóságot mutattak, a különböző vidékekről összegyűlt „istenekkel“, szükségképpen egy határozott egységet kezdtek formálni. Azonban a „nemzeti istenségek“ kialakulását nem tudjuk minden esetben kielégítően levezetni. Bizonyos esetekben igen. Elég annyit megjegyeznünk, hogy a mikor a nemzet egysége kialakul, a vallása is egységessé, központivá válik. Ez a folyamat nem tisztán a szélesebbkörű társadalom, a nemzet önkényes rendelkezésének eredménye. Bár a nemzet, mint olyan minden tekintetben a döntő — az egyén ha nem is jutott teljes szabadsághoz — látása, tudása, melyek az utazásokkal, idegen népekkel való találkozással, komolyabb és nagyobb kérdésekkel való foglalkozással bővült és gyarapodott. Kezdte érezni, hogy ő van s ezzel az önmagáról való tudással párhuzamosan az Istenekről való gondolata is változott. „Az ember az önmagáról való tudás arányában tud Istentől“.¹⁾ A magát már valamennyire ismerő s értékeit

¹⁾ Matthews: „God“ 20 l.

látó ember összeférhetetlennek látta az olyan dolgok előtt való térdelést és imádkozást, melyeknek természete nem sokkal nemesebb és magasztosabb az emberénél. Az anthropomorfizmus (az Istent emberalakban elképzelő vallásos hit) bármennyire alacsony fokot jelképez az ember vallásos öntudatában, a szellemi fejlődés megindulásának kiinduló pontjaként tekinthető. Ha ember formában képzelte is el sok Istent az ember, legnemesebb tulajdonságaival ruházta fel azokat. Az egyéniségnek ébredése és lassu kialakulása bonyolultabb társadalmi rendszerben csak természetes volt, azonban az egyéniség minden értékelőnye a nemzetnek kamatozott. Az itt kialakult új vallás a nemzetnek tett hatalmas szolgálatot. A római birodalom vallása tisztán állami ügy volt, annyira az, hogy később, amikor az egymásután elfoglalt városok helyi istenei Rómába kerültek, ezek helyett maga az állam feje az uralkodó lett az imádás tárgya (állami rendeletre) a nemzeti társadalmon belül fokozatosan kiépülő társadalmi forma egy olyan új gondolattal ajándékozta meg a vallást, mely gondolat a polyteizmust a monotheizmus (egy Isten hit) felé irányította. Már a törzsi fokon megtalálhatunk egy törzsfőt, ki magát a törzset képviseli s ki annak ura és vezére. A nemzetlé

való alakulás folyamatában e gondolat tovább ment s a győző hadvezérekből bírák, királyok, császárok lettek. Az isteneknek egy természetlősége már a politeizmus fokán el volt ismerve; erre a görög Pantheon jó példa, hol mindenféle Isten otthonra talált. A kínai vallásban kialakult a mindeneknél hatalmasabb Isten, az „Ég Isten“, melynek a földön a helytartója a császár „az ég fia“. A császár uralma alá tartóztak azok a helyi „szellemek“, melyek az animizmus maradványai voltak s melyek Kínában ma is megvannak. E gondolkodási folyamat szerint a görög Pantheon feje Zeus, a római fő Isten pedig Jupiter lesz. Ezeket a vallásokat azonban ennek ellenére sem mondhatnak monoteisztikusoknak, mivel a fő Isten mellett ott voltak az ennek alárendelt istenségek.

Egyetemes vallások.

A vallás fejlődésének második kritikus pontja akkor van, amikor a nemzeti vallásból egyetemes, világvallás lesz. Ezeknek történelmi magyarázata alig van. Egy két esetet kivéve azt mondhatnók, hogy külső körülmények kevésbé játszódtató szerepet az egyetemes vallások előállításánál. Egyetlen világvallás sem született egyszerre és azonnal nem lett világvallás. De a születésük pillanatában ott rejlik, fejlődésre képes gondolat, vagy erő, mint egy kovász a helyi érdekű eszme áramlatból, egy nemzet, vagy faj életében jelentkező világszemléletből és erkölcsi felfogásból egyetemes ériékűt és érvényűt csinált.

Az egyetemes vallások mindenikének közös jellemvonása, hogy van egy prófétájuk egy tanítójuk, kinek egyénisége, személye, tanításain esetleg írásain, vagy a róluk maradt írások nagy mértékben eldöntötték a vallás fejlődésének sorát. Tulajdonképpen rajtuk keresztül született meg a vallás. Az egyetemes vallások — mondhatjuk — mind monotheisztikusok. Az a kis monotheizmust zavaró körülmény, mely egyes vallásokat illetőleg némelyek szerint fenn áll, nem olyan lényeges, hogy ezt az általánosítást megakadályozza. Meg kell jegyeznünk, hogy egy határozott erkölcsi felfogás csak itt, a vallásfejlődés ezen legmagasabb fokán található. Az egyéniség csak itt jelenik meg igazán, mint értéket képező valóság s csak itt domborodik ki a vallásnak az egyén életére való nagy hatása, annak a vallásnak, mely kategorikusan, feltételek nélkül követeli a jócselekedetet.

Nincs alkalmunk és módunk arra, hogy részletesebben ismertessük az egyes egyetemes jellegűt elért világvallásokat. Ehelyett elégedjünk meg azzal, ha egy vázlatos kimutatást csinálunk, keresztmetszetét adjuk annak a nyolc vallásnak, melyeket általában ezzel a jelzővel látnak el.

A következő oldalon levő vázlatos és szemléletes kimutatás Dr. A. W. Martin „Az összehasonlító vallás tudomány és a jövő vallása“ című könyvének alapján készült.

Vallás	Alapító	Idő	Biblia
Brahmanizmus	Rishis	Kr. e. 2000	Védás Brahmaus Uponishads Bhagava Gita
Buddhizmus	Buddha	Kr. e. 500	Pitakas
Zoroastina- nizmus	Zoroaster	Kr. e. 1800	Zend Avesta
Taoizmus	Lao-Tse	Kr. e. 550	Lao Tse King
Confuciuniz- mus	Confucius	Kr. e. 500	Négy Lönyv
Judaizmus	Mózes	Kr. e. 1300	Ótestamentum
Kereszténység	Jézus	Kr. u. 30	Újtestamentum
Mohamedá- nizmus	Mohamed	Kr. u. 625	Kórán

Istenség	Halál után	Üdvözülés	Jellegzetes vonás	Követők száma
Brahma	Egyesülés Brahmával	„Elmélkedj Brahmával való egység felől”	Az isteni az egyetemes természetben	200.000.000
A változás változatlan lényege	Nirvana	Járjad a nyolcágú ösvényt	Erkölcsei önfejelem	450.000.000
Ahura Mazda	Paradicsom Pokol	Jó gondolatok jó szavak jó cselekedetek	Küzdelem a Rossz és a Jó között	100.000
A megismerhetetlen	„A halál hazamene- tel”	Hadd, hogy az örökkévaló értelem áthasson	Hasonlóság a természettel	50.000.000
Shang Si	„Ha az életet nem ismerjük, honnan ismer- nök a halált” Conf.	Gyakorold az arany- szabályt	A személyes és társadalmi élet szabályo- zása	80.000.000
Jehovah	Sheol	Az igazságosság tör- vényét cse- lekedd	Igazságosság	15.000.000
Isten	Ég Pokol	Kövesd Jézusi	Szeretet	450.000.000
Allah	Paradicsom Pokol	Figyelj Allah hívására	Engedelmes- ség	260.000.000